

**MARC-ANTOINE
PÉROUSE
DE MONTCLOS**
AFRICKÝ DŽIHÁD:
HISTORICKÉ KOŘENY
A SOUČASNÝ
VÝZNAM

AFRICKÝ DŽIHÁD

HISTORICKÉ KOŘENY A SOUČASNÝ VÝZNAM

Marc-Antoine Pérouse de Montclos

Z francouzského originálu *L'Afrique, Nouvelle frontière du Djihad*,
vydaného nakladatelstvím Editions La Découverte roku 2018,
přeložila Soňa Jarošová.

Doslov k českému vydání Soňa Jarošová

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2021

Redakce Dita Kříšťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Univerzita Karlova, 2021

© Editions La Découverte, Paris, 2018

Translation © Soňa Jarošová, 2021

Afterword © Soňa Jarošová, 2021

ISBN 978-80-246-4920-7

ISBN 978-80-246-4921-4 (pdf)

ISBN 978-80-246-4922-1 (epub)

ISBN 978-80-246-4923-8 (mobi)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

- 7 PODĚKOVÁNÍ A UPŘESNĚNÍ
- 9 ÚVOD
- 20 Tři nejvýznamnější džihádistská povstalecká hnutí
v subsaharské Africe
- 25 KAPITOLA PRVNÍ
Překonat stereotypy o šíření islámu v subsaharské Africe
- 43 KAPITOLA DRUHÁ
Dlouhé dějiny afrického „džihádu“
- 60 KAPITOLA TŘETÍ
Slabé státy a poptávka po šarii v „postkoloniích“
- 75 KAPITOLA ČTVRTÁ
„Džihádistská internacionála“ – od bujné představivosti
po konspirační teorie
- 92 KAPITOLA PÁTÁ
Hybné síly džihádistské mobilizace
- 112 KAPITOLA ŠESTÁ
Chudoba, peníze a korán
- 129 KAPITOLA SEDMÁ
Represe a sebenaplňující se proroctví

- 148 ZÁVĚR
156 DOSLOV K ČESKÉMU VYDÁNÍ
163 GLOSÁŘ

PODĚKOVÁNÍ A UPŘESNĚNÍ

Rád bych poděkoval všem, kteří mou práci inspirovali a pomohli realizovat terénní výzkum. Je jich příliš mnoho, než abych je zde mohl všechny jmenovat. Publikace vychází záměrně s omezeným počtem poznámek pod čarou a bibliografických odkazů. Jejím cílem je přiblížit nezasvěcené veřejnosti složitou povahu konfliktů, v nichž proti sobě stojí zejména různé skupiny sahelských muslimů, spíše než muslimové a křesťané. Syn téza je velmi náročná disciplína a v tomto případě za ni vděčím nakladateli, jeho vysokým nárokům a současně vysoké míře shovívavosti.

Bydlím v 11. pařížském obvodu, smutně proslulém atentáty na redakci časopisu Charlie Hebdo a na klub Bataclan. Již třicet let ale jezdím po Africe, dlouhodobě jsem žil v Nigérii, Keni a v Jihoafrické republice. Navštívil jsem všechny země, o kterých v této knize píši, a pořídil jsem rozhovory s muslimskými lidry, jakými jsou Hasan al-Turábí v Chartúmu, Ibráhím az-Zakzakí v nigerijském městě Zaria či Sheikh Adan Dhere v Mogadišu. Hovořil jsem také s anonymními příslušníky sekty Boko Haram, ať už vězněnými, nebo na svobodě v oblasti Čadského jezera.

Rovněž si dovolím upozornit na sémantický význam některých pojmů, které jsou často zaměňovány, jako v případě slov „islám“, „islamismus“, „salafismus“, „wahhábismus“, „džihádismus“ a „terorismus“. Zejména poslední uvedený pojem se stal hovorovou berličkou označující významově nesmírně širokou škálu násilných činů. Na následujících stránkách jím označuji povstalecká hnutí bez ohledu na svůj osobní názor na to, zda je použití tohoto pojmu adekvátní, či nikoli. To samé platí o téměř systematickém slučování „džihádistů“ s teroristickými skupinami. Termín džihád ve skutečnosti nenesou pouze význam války (v arabštině *harb*) nebo násilí (*qitál*). Etymologicky odkazuje rovněž k vnitřnímu duchovnímu úsilí čili boji. Sám hodnotím jako „džihádistické“ takové povstalecké skupiny, které se odvolávají na korán, jednájí násilně a hájí politický a sociální program, bez ohledu na jejich jakékoli další pohnutky, vazby na salafistické radikály nebo na jejich reálnou schopnost spravovat státní útvary podle právního systému šaría.

Knihu věnuji obětem terorismu... a také antiterorismu v Africe.

ÚVOD

„SAHELISTÁN“, MEZI REALITOU A FIKCÍ

Ragbyový klub v Kampale (Uganda) 11. července 2010. Budova OSN v Abuji (Nigérie) 26. srpna 2011. Areál těžby zemního plynu Ajn Amanás (Alžírsko) 16. ledna 2013. Obchodní centrum Westgate v Nairobi (Keňa) 21. září 2013. Uranové doly francouzské společnosti pro jadernou energetiku Areva ve městě Arlit (Niger) 23. května 2013. Policejní akademie v N'Djameně (Čad) 15. června 2015. Hotel Splendid v Ouagadougou (Burkina Faso) 15. ledna 2016. Přímořské letoviště Grand Bassam (Pobřeží slonoviny) 13. března 2016. Vojenská kasárna ve městě Gao (Mali) 18. ledna 2017. Celá jedna městská čtvrť v Mogadišu (Somálsko) 14. října 2017... takto bychom v seznamu teroristických atentátů, spáchaných v subsaharské Africe tamními džihádistickými skupinami, mohli pokračovat dál. Nehledě na to, že útoky, které podnikla Al-Káida na americké ambasády v Nairobi a Dar as Salaamu 7. srpna roku 1998, byly svým způsobem předzvěstí 11. září 2001.

V Africe dnes probíhá hned několik mezinárodních vojenských intervencí, jejichž cílem je čelit hrozbě somálského hnutí aš-Šabáb, bojovat proti Boko Haram v povodí Čadského jezera a zneškodnit početné skupiny vzešlé z uskupení Al-Káida v islámském Maghrebu (AKIM) šířící se ze severního Mali. Francie stojí v tomto boji v první linii, zejména v oblasti západního Sahelu. V lednu roku 2013 spustila v Mali operaci Serval, která představuje největší francouzské vojenské nasazení od dob Alžírské války. Od srpna 2014 na ni navázala operace Barkhane, v jejímž rámci francouzská armáda operuje na území pěti frankofonních sahelských států sdružených do skupiny G5 Sahel, s nimiž uzavřela obranné dohody, a sice to jsou: Mauritánie, Mali, Niger, Čad a Burkina Faso. Situace je o to tíživější, že se dosud zdaleka nepodařilo obnovit pořádek. Džihádisté, kteří ovládli severní Mali, dnes útočí na hlavní město Bamako s deklarovaným cílem zabít, nikoli jen unášet rukojmí a vymáhat tak výkupné. Sousední Libye je dále v rozkladu poté, co francouzsko-britská intervence urychlila pád Muammara Kaddáfího v říjnu 2011. Vzhledem k absenci mezinárodně uznaného politického vedení v zemi vládne chaos, na němž se přizívují bojovníci Islámského státu, přičemž někteří přišli až z Iráku či Sýrie.

„KRIZOVÝ OBLOUK“?

Na výše popsany kontext se často aplikuje teorie tzv. „krizového oblouku“. Tato teorie se opírá o geopolitickou koncepci studenoválečného bipolárního světa rozděleného na dva proti sobě stojící bloky. Džihádistický terorismus v „sahelském pásu“ je znázorňován jako součást homogenního oblouku, jenž se rozprostírá od arabských zemí při Rudém moři až po západní Saharu na atlantském pobřeží afrického kontinentu. O nebezpečí džihádismu se hovoří jako o globální hrozbě a všechny konflikty, probíhající na tomto území, spolu mají navzájem souviset, a dokonce mít společné rysy. Zastánci teorie krizového oblouku naznačují, že povstání, které vypukne v somálském Mogadišu, se může rozšířit jako šňůra střelného prachu až do 10 000 kilometrů vzdáleného města Nouadhibou v Mauritánii. Hypotéza „krizového oblouku“ vy-

chází z teorie dominového efektu z dob studené války a začala se prosazovat zejména po americké intervenci do Kábulu na konci roku 2001. Washingtonští stratégové se tehdy obávali, že by se teroristé z pohraniční oblasti mezi Afghánistánem a Pákistánem mohli chtít ukrýt v saharské poušti. Americká armáda proto začala mluvit o „půlměsíci teroru“ nebo někdy také o „banánu“, který měl symbolizovat trajektorii útěku bojovníků skrze střední Asii až do Somálska či Súdánu.

Od té doby se také mluví o „Sahelistánu“, jak zní módní výraz pro terorismem prorostlý Sahel. Zrodil se příběh, podle kterého mají džihádistické skupiny v tomto regionu globální ambice, jednájí koordinovaně a směřují k destabilizaci celé oblasti dominovým efektem, podobně jako roku 1975 v Indočíně, kde komunisté postupně uchvátili moc v Saigonu, Phnompenhu a Vientianu. Pojem krizového oblouku evokuje představu vzájemně souvisejících konfliktů a vytváří iluzi, že jakési centrální vedení, zřejmě kdesi na jihu Libye, strategicky koordinuje vše, od všemožných frakcí uskupení AKIM v Mali, přes bojovníky Boko Haram v Nigérii až po somálský aš-Šabáb.

Toto směšování nesourodých elementů navíc usnadňuje fakt, že mnohé džihádistické skupiny se jmenují podobně. Hojně například využívají – až zneužívají – termín *Ansár*, který označuje první učedníky proroka Muhammada. Dnes si tak můžete vybrat mezi *Ansár bajt al-maǧdís* v sinajské oblasti, *Džama'at ansár al muslimín fi bilád as-Súdán*, což je odštěpenecká frakce nigerijských Boko Haram, nebo třeba třech stejnojmenných organizací *Ansár aš-šarí'a*, ovšem působících v Tunisku, Egyptě i Libyi. Jenže lexikální příbuznost v tomto případě automaticky neznamená příbuznost ideologickou, natož organizační či operační. Severomalijská skupina *Ansár Dín*, v jejímž čele stojí Ijád al-Ghálí, nemá zcela nic společného s bratrstvem *Ansár Dín* kazatele Šarífa 'Uthmána al-Hajdarího v Bamaku nebo se společností *Ansáru-d-dín* působící v Lagosu, které obě prosazují nenásilné jednání.

Západ také automaticky slučuje „islamizaci“ a „džihádismus“, čímž podkládá své obavy z demografického vývoje v subsaharské Africe, kde bude výhledově žít více muslimů nežli v arabských zemích. Kolem roku 1960, kdy začala probíhat dekolonizace, žilo podle tehdejších odhadů zhruba stejně muslimů na sever od Sahary, jako na jihu, dohroma-

dy přibližně sto milionů osob. To však již zdaleka neplatí. Ve světovém měřítku dnes žije každý šestý muslim v tzv. „černé“ Africe a tento trend bude zřejmě vzhledem k pokračujícímu exponenciálnímu populačnímu růstu v této oblasti pokračovat i nadále. Porodnost muslimských žen v subsaharské Africe patří celosvětově k nejvyšším, na rozdíl od již pokročilého demografického přechodu v Maghrebu, Saúdské Arábii nebo Íránu. „Islamizace“ Afriky proto nevyplývá z jakési velkoplošné násilné konverze pod taktovkou radikálů, jak tvrdí někteří zastánci teorie „krizového oblouku“. Rostoucí počet muslimů v regionu je jednoduše zapříčiněn demografickým vývojem, který charakterizuje tendence k poklesu dětské úmrtnosti při zachování relativně vysoké porodnosti, zejména ve venkovských oblastech, které jsou v Sahelu převážně muslimské, oproti metropolím na atlantském pobřeží s křesťanskou většinou¹. V Nigérii, nejlidnatější subsaharské zemi, by kolem roku 2050 mělo žít přes 8 % všech světových muslimů, zatímco v roce 2010 jich bylo méně než 5 %. V seznamu zemí s muslimskou většinou se tak posune na čtvrté místo s 231 miliony muslimů za Indii (311 milionů), Pákistán (273 milionů) a Indonésii (257 milionů).

Dalším zdrojem obav analytiků, kteří Sahel považují za homogenní celek a zaměňují demografický vývoj subsaharské Afriky s „globálním“ džihádistickým spiknutím, je obrovská rozloha tohoto území. Země, jimž se věnuje tato kniha, dohromady představují nesrovnatelně větší teritorium nežli to, které spravoval Islámský stát v Sýrii a Iráku, když byl na vrcholu své moci. Sahelský pás je definován klimatickými a srážkovými ukazateli a zahrnuje území sahající od Kapverdských ostrovů po Džibuti v Eritreji, někdy se do něj zahrnuje i část Etiopie a Somálska. Arabská etymologie slova „Sahel“ označuje území ohraničené jižním cípem saharské pouště až po savany na severu tropického pásu. V teorii krizového oblouku

1 Ve světovém měřítku se do roku 2050 odhaduje zdvojnásobení současného počtu křesťanů, přičemž jejich poměr vůči jiným náboženským skupinám lehce klesne z 63 % na 59 %, zatímco poměr muslimů má vzrůst ze současných 30 na 35 %. Viz Conrad Hackett: *The Future of World Religions. Population Growth Projections, 2010-2050*, Washington DC: Pew Research Center 2015.

se ale především jedná o jednolitou oblast, kde volně kolují ideologie, migranti, bojovníci a zbraně, a současně o zónu pod přímým vlivem arabských zemí – Libye, Alžírsko, Egypta a ropných monarchií Perského zálivu. Zastánci této představy však přehlížejí mechanismy místních rebelií, jejichž kořeny jsou striktně lokální a zatím nikdy nevyústily v útoky v Evropě nebo Severní Americe.

„DŽIHÁDISMUS“ JAKO MNOHOTVÁRNÝ NEOLOGISMUS

Výzva spočívá právě v detailnější analýze složitého pozadí násilností, jichž se dopouštějí sahelská hnutí, která označujeme za „džihádistická“. Na rozdíl od teroristických buněk, jak je známe na Západě, jsou tato hnutí pevně spjata s místy, kde vznikla, a lze je proto spíše připodobnit k fenoménu partyzánských záškodníků. Neměli bychom je zaměňovat ani se státními útvary, které ve více či méně vzdálené minulosti využívaly teroristické praktiky, jako v případě Džamáhírije Muammara Kaddáfího nebo Súdánské islámské republiky, kde našli útočiště slavní zločinci na útěku, jakými byli Usáma bin Ládín nebo Ilich Ramírez Sánchez řečený Carlos.

Na základě analýzy politických, socioekonomických, historických a demografických souvislostí se tato práce pokouší o srozumitelný výklad endogenních příčin vzniku „džihádistických“ skupin na jih od Sahary. Pro zjednodušení se soustředíme – avšak neomezujeme – na tři nejvýznamnější hnutí této „galaxie“, a sice na skupinu aš-Šabáb působící v Africkém rohu, dále na sektu Boko Haram v oblasti Čadského jezera a dále na členité uskupení Al-Káida v Islámském Maghrebu – AKIM, které se rozšířilo ze severního Mali (viz mapa s. 18). Zvěrstva, jichž se tato hnutí dopouští, jsou hojně komentována na médiích. Cílem následujících kapitol je proto nabídnout alternativní pohled, který osvětluje méně známé aspekty plynoucí z džihádistické hrozby. Jsou jimi zejména zločiny, kterých se dopouští příslušníci antiteroristických koalicí, slabé aparáty afrických států, složitá povaha místních politických problémů, nejednoznačnost ideologií, kterými se ospravedlňuje užití násilí jako odpověď na džihádistický terorismus, anebo

rozmanitá škála důvodů, kvůli kterým se jedinci rozhodnou angažovat se v ozbrojeném odporu.

Cesta k poznání v této oblasti je velmi trnitá. Události mívají rozdílné interpretace a ty se těžko ověřují. Nezávislou investigaci ani terénní výzkum totiž nelze provádět v oblastech, které jsou, ať už z bezpečnostních důvodů či z důvodu vojenské blokády, těžko přístupné. Analytická práce probíhá pod závojem válečných lží, a když se člověk snaží porozumět vývoji jednotlivých skupin, dostane se ke zcela protichůdným verzím. Výzkumník se zdráhá rozhodnout, která verze je správná. Svědčí o tom i množství stále nevyřešených otázek. Stojí za zrodem uskupení AKIM alžírské tajné služby? Zosnoval vraždu zakladatele Boko Haram guvernér nigerijského státu Borno? Jedná somálské hnutí aš-Šabáb na základě pokynů palestinské odnože Al-Káidy?

Kromě obtížného ověřování faktů představuje další potenciální problém matoucí terminologie. Abychom usnadnili čtenářovu orientaci, připojujeme proto v závěru knihy glosář. Přívlastek „džihádistický“ se totiž zrodil poměrně nedávno a jako novotvar je ho nutné vnímat v souvislostech a používat opatrně. Masivně se rozšířil po útocích z 11. září 2001. Analytici jím začali označovat „radikální“ islám, čímž do jisté míry debatu na toto téma škatulkují a mnozí muslimové se s tímto vnímáním věci neztotožňují. Všichni džihádisté totiž ve skutečnosti nejsou násilníci a naproti tomu všichni fundamentalisté, kterým se častěji říká „salafisté“, zase nejsou džihádisty. Sunnitský svět je plný jemných nuancí. Například súfisté, kteří náleží k pověstně nejvíce tolerantní islámské tradici, „džihád“ všichni neodmítají. A jejich oponenti, kterým se říká „wahhábisté“, se zase odkazují k myšlení súfijských lídrů, jakkoli zároveň odsuzují jejich mysticismus. Jinými slovy, musíme mít na paměti, že terminologie je tvárná, přizpůsobuje se momentálním potřebám a přetvářejí ji jak analytici, tak také stoupenci hnutí, která tito analytici studují. Podíváme-li se na slovník povstaleckých skupin a jejich lídrů, nežádka se odkazují na lexikum koránu, ovšem s cíli zcela světskými, například když zpochybňují politickou garnituru u moci. Jenže stejnými duchovními zdroji se někdy ohánějí i jejich protivníci. Neměli bychom proto tento slovník brát doslova. To však neznamená, že bychom jej měli rovnou ze zásady odmítat či znevažovat, bez

ohledu na to, zda se jedná o náboženské sémantické kategorie, ani zda je mobilizují samotní aktéři konfliktu, nebo naopak ti, kteří se je snaží analyzovat... či potírat.

Dále je nutné zdůraznit, že vzájemné vnímání té které strany konfliktu záleží na dějinném vývoji a lokálních souvislostech. Súfijská bratrstva v západní Africe bývala tradičně součástí muslimského establishmentu a lidé je vnímají jako nositele lidového islámu, který je navázaný na místní tradice, tedy jako islám synkretický a tolerantní, ačkoli většina těchto bratrstev původně pochází z arabského světa a utvářela ideologický rámec sahelských džihádistických výbojů v 19. století. Oproti tomu ve východní Africe, kam súfismus přinesli Arabové ze Zanzibaru, Ománu nebo Jemenu, mají súfijské řády menší vliv a dodnes jsou částečně považované za „cizí“ elementy, mimo jiné proto, že jejich adepti káží ve svahilštině, a nikoli v místních jazycích. V každém případě je nutné zacházet opatrně s koncepty tradičního „černého“ islámu, který je kladen do protikladu s jeho „radikální“ arabskou verzí. Toto chápání se rozšířilo v koloniálním období a odborníci na terorismus jej zastávají dodnes.

Pojem „džihádistický“ je obecně vzato matoucí, zejména pokud jeho pomocí pojmenováváme problémy rádobý výhradně „náboženské“, nebo když se jím označují politické skupiny bez rozdílu označované jako „islamistické“, ačkoli jejich cíle a požadavky jsou velmi různorodé. Některé tyto skupiny bezmezně ctí literu zákona, jiné propagují násilí. V Sahelu se k odkazu předkoloniálního „džihádu“ odvolávají nejen povstalecká hnutí, ale také parlamentní strany, vládní i opoziční. Chápání a přijatelnost termínu „džihád“ se velmi různí a výraz samotný má dlouhou historii. Na „džihád“ se tak lze odvolávat množstvím způsobů, podobně jako v případě „komunismu“, „liberalismu“ či „humanismu“...

O „džihádistických“ skupinách v současné Africe se hovoří jako o sektách, teroristických hnutích nebo gerilách. Nepochybně si jsou v lecčems podobné, především z hlediska fungování a ideologického smýšlení. Všechny se například uchylují k sebevražedným atentátům a odvolávají se na globální revoluci. Zkoumat tyto skupiny však neznamená je směřovat či připodobňovat, aplikovat na všechny jediný analytický mustr nestačí. Globalizace džihádistického diskurzu neznačí

univerzalitu důvodů džihádistických vzpour. Se stejnou platností lze říci, že salafistická indoktrinace nevede systematicky k terorismu, ani k přijetí koherentního náboženského systému ze strany povstalců. V knize se tak soustředíme nejen na společné charakteristiky studovaných skupin, ale také na jejich vzájemné odlišnosti. Zrod a vývoj skupin jako somálský aš-Šabáb, AKIM v severním Mali nebo Boko Haram v Nigérii ve skutečnosti odpovídá společenské situaci a poměrům sil v té které oblasti, a nikoli deklarovaným odkazům na celosvětovou „islámskou revoluci“, neřkuli hypotetickým nařízením Al-Káidy nebo Islámského státu v Sýrii a Iráku.

SYSTÉMOVÁ ANALÝZA

Cílem knihy je poukázat na skutečnost, že povstalecká hnutí, která v Africe vznikají pod praporem koránu, prosperují jednak kvůli zranitelnosti tamních společností a dále kvůli neschopnosti států odpovědně spravovat území, na nichž tato hnutí působí.

Nejprve se pokusíme vyvrátit některé zavedené poznatky o islámu a o globální povaze teroristické hrozby (1. kapitola). Poté čtenáře provedeme chronologicky od předkoloniální éry až po globalizovanou současnost a postupně se budeme věnovat tematickým otázkám, konkrétně vlivu arabských zemí, náboženskému fanatismu, politickým a hospodářským aspektům džihádistických násilností a konečně neefektivnosti vojenského řešení v boji proti terorismu.

Abychom totiž pochopili fungování dnešních povstaleckých skupin, je nutné vrátit se do historie, a to přinejmenším ze dvou důvodů. Předně proto, že „džihádistické“ skupiny, jakož i velká část jejich odpůrců, se odvolávají na dějiny afrického „džihádu“ (2. kapitola). Dále proto, že exkurzí do období kolonialismu snadněji pochopíme šíří problémů, se kterými se aktuálně potýkají moderní subsaharské státy vzhledem ke svému islámskému odkazu. A sice, že národnostní ambice afrických států těsně po nabytí nezávislosti nevytěsnily politické a náboženské požadavky některých muslimů. Snahy o zavedení práva šaría nicméně od zahájení dekolonizace doposud v souvislosti s reálpolitikou a jejími tlaky většinou selhaly (3. kapitola).